

Олга МУРЦЕВА-ШКАРИК

МАРКСИСТИЧКИ ПРИОД ВО ОБЈАСНУВАЊЕТО НА ПОЛОВИТЕ УЛОГИ

Ставовите на класиците на марксизмот за односите меѓу половите во нашата јавност се изнесувани и толкувани од повеќемина. Меѓутоа, може да се забележи дека во изнесувањето на овие сложени прашања не е доволно искористен или отсуствува самиот марксистички метод како можен приод во понатамошното нивно расветлување. Токму затоа, целта на ова изложување не е да им се вратиме на извесни ставови на класиците на марксизмот во врска со положбата на жената туку, тргнувајќи од марксистичкото учење за човековата природа, ќе се обидеме да ги расветлиме *историските услови* кои придонесоа да се јават половите разлики во психолошките карактеристики, половиот идентитет и половите улоги. Истите ќе ги поставиме во рамките на историската психологија како научна дисциплина која себе си поставува за цел да ги проучи промените во психичките функции и менталните организации во целина во текот на историскиот развој.

Според марксистичкото учење суштината на човековата природа се создава и се присвојува во текот на историскиот процес од самиот човек преку општествено-производната дејност чија цел е да се создаваат производи што ќе ги задоволуваат човековите потреби. Значи, *човекот е сфатен како општествено и историско битие и како битие на практиката.*

Маркс го истакнува и фактот дека преку трудот, како еден вид дејност што е карактеристична за човекот, „субјектот минува во објект“. Имено, во процесот на менувањето на природата, човекот создава производи во кои тој, како субјект, остава и дел од сопствените психички доживувања. Во произведените предмети внатрешните, менталните активности, добиваат надворешен облик. На тој начин, според Маркс, се создава „неорганско тело“ на човекот, односно се создаваат производи на материјалните и духовните култури. Токму проучувањето на последниве го овозможува согледувањето на историскиот развој на психичките особености и менталните организации

во целина на лицата што биле нивни творци. Зачуваните културно-историски производи се сведоштво за процесите на менувањето на природата и општествената средина, но едновремено укажуваат и на промените на психичките карактеристики на луѓето што ги создавале. Тие се доказ за дијалектичкиот процес што се одвива меѓу субјектот и објектот.

Ако се проследи развитокот на човекот, тогаш се забележува дека, од појавата на хомо сапиенс во младиот палеолит до денес, нема докази за промена во големината и структурата на човечкиот мозок. Од друга страна, анализата на производите од материјалната и духовната култура покажуваат забележителен напредок во когнитивните способности и воопшто во појавата на повисоки и послоежни општи структури на менталното функционирање а со тоа и сè поголемо богатство на содржини што ја сочинуваат менталната организација во целина и личноста како таква.

Како да се објасни овој напредок?

Тргнувајќи од марксистичкото учење за човекот советските психолози Виготски, Леонтијев и Рубинштајн, меѓу првите, вниманието го насочија кон согледувањето на заемните односи меѓу практичните и психичките активности. Тие покажаа дека повисоките психички функции се плод на практичните активности и дека воопшто психичкиот развиток на човекот се врши, како што вели Маркс, по пат на „присвојување“ на општественото искуство. За разлика од животните, чиј развиток е определен од наследството и индивидуалното искуство што е стекнато по пат на адаптација на вродените можности на дадени животни услови, кај човекот можностите за развој се отворени за еден посебен вид искуство — општественото искуство — што елиментката има можност да го стекне заради тоа што истото е фиксирано во производите на материјалните и духовните култури што ги создало човештвото.

Виготски и го употребува изразот „социогенеза“ на повисоките облици на поведение. Тој го формулира општиот генетички закон на културниот развиток според кој „... сите повисоки психички функции се интериоризирани социјални односи и ја сочинуваат основата на социјалната структура на личноста. Нивниот состав генетичката структура, начинот на функционирање, со еден збор целата нивна природа, е социјална и дурн и кога се преобразуваат во психички процеси тие остануваат социјални. Човекот и кога е сам со себе ја задржува функцијата на општење“¹⁾.

Овде очигледна е нагласката дека, на пример, личниот идентитет, самосознанието, самоконтролата и другите повисоки и сложени облици на поведенија и ментални функционални

¹⁾ Виготски, Л. Л.: Историјски развој понашања, Психологија, 1972, 1—2, с. 84.

системи се подоцнежен плод на културно-историскиот развој и имаат социјално потекло. Поинаку речено, повисоките ментални функции се изградуваат и нивните конструктивни елементи произлегуваат од заедничките практични активности, од социјалните контакти, од симболичките системи.

Ако се води сметка за погоре реченото произлегува дека половиот идентитет, под кој се подразбира интимно чувство и сознание што го имаме за припадност на определен пол и кој е само еден аспект од личниот идентитет, е скорашен историски производ. Во текот на историскиот развој на човекот карактеристично е јавувањето на личната свест за другиот и за себе како за припадник на едниот или на другиот пол. Самата пак таа свест за постоење на лица од различни полови е историски променлива категорија. Овде само ќе укажеме дека можат да се издвојат и извесни општи сличности меѓу создавањето и менувањето на свеста за другиот пол во текот на историскиот развој на човечкиот вид како таков и создавањето на иста таква свест кај секоја човечка единка во текот на нејзиниот индивидуален развој. Тука, пред сè, мислиме на фактот дека таа свест се создава и постојано ги збогатува своите содржини, а ова придонесува таа да се изразува како креативен фактор за натамошен развој на човековата личност во тотална личност.

За да можат да се објаснат половите разлики во психолошките карактеристики треба да се објасни како поделбата на трудот меѓу половите во текот на историскиот развој се одразува врз нивниот психолошки развој.

Според марксистичкото сфаќање, субјектот ќе ги развие оние потенцији што ги *вежба* во процесот на трудот. Честото изведување само на некои дејствија од страна на субјектот придонесува тој одредени способности да ги развие до совршенство. Ова, пак овозможува создавање на огромни материјални и културни вредности во современата цивилизација. Но, оваа поделба на трудот, од друга страна, е и копирачка во развојот на личноста бидејќи лицето кое извршува само ограничени дејствија може да развие и само некои способности, потреби и интереси.

За поделбата на трудот според полот може исто така да се рече дека создава различни услови за развој на психолошките поведенија кај машките и женските единки. Ова и го покажуваат бројните емпириски истражувања во кои се констатира постоење на полови разлики во психолошките карактеристики за кои уште се покажува и дека не се трајни својства што се засновани единствено на биолошките фактори, ниту се исти во различни култури. Имено, ако се следат половите разлики во психолошките карактеристики преку производите од материјалната и духовната култура во една иста општествена заедница или ако се прават споредби меѓу различни култури, се забележува

нивна променливост. Таму каде извесни карактерстични полови разлики во психолошките карактеристики упорно се одржуваат, може да се види дека и самата поделба на трудот според полот останала суштински иста во две основни сфери: јавната, во која или се вклучени само мажите или тие се повеќе вклучени од жените. На последниве пак, секогаш како значајни им остануваат активностите од другата — приватната сфера. Домот и семејството остануваат, најчесто, како грижа на жените и тогаш кога таа е вклучена во јавниот живот.

Ке се задржиме сега на културно-историската условеност на половите улоги, сфатени како релативно издиференцирани и организирани системи поведенија зависни од интеракционата целина на машки и женски субјекти. Според оваа определба половите улоги се очекувани и карактеристични поведенија за лицата од определен пол и претпоставуваат постоење на една целосна когнитивна организација на систем од различни улоги кои се во меѓусебен сооднос.

Историскиот развиток на половите улоги најдобро може да се согледа ако им се пријде од аспектот на марксистичкото сфаќање за трудот.

Маркс и Енгелс трудот го сметаат за генеричка суштина на човекот. Според нив, со помош на трудот човекот успева да се издигне над природната средина. Значи, настанувањето на човекот и неговиот развиток се неминовно сврзани со трудот. Така, на едно место, Маркс вели дека човечката историја и не е ништо друго освен производство на човекот со помош на човечки труд¹). При сето ова значајно е дека Маркс ја истакнува зависноста на човековите поведенија од неговата положба во процесот на трудот и од неговиот однос со другите луѓе во истиот. На ваков начин Маркс всушност ги нагласува значењата што ги имаат улогите на поединците во рамките на заемниот однос во процесот на трудот во вообликувањето на нивните психолошки особености.

Се поставува прашање: дали веќе со самата појава на трудот како процес што се одвива меѓу човекот и природата, уште во првобитните заедници, постојат и првите разграничувања на работните активности меѓу луѓето според полоа и возрастна припадност?

За првата поделба на трудот Маркс смета дека е самоникната поделба, заснована врз биолошко-физиолошките разлики меѓу единките од двата пола како и на оние на различните возрасти. А кога за првпат таа се јавува?

Според податоците за организираноста на првобитните заедници на архантропусите може да се претпостави дека првата поделба на активностите според полот (и возраста) можела да

¹) Маркс, К.: Економско-филозофски ракописи; во: Маркс-Енгелс: Од раните трудови, Култура, Скопје, 1961.

почне да „самоникнува“ веќе во нив и токму таа, заедно со поусовршените производни сили, и го овозможува натамошниот општествен развиток.

Веќе за мустирската култура од младото камено време, како претходник на културата на младиот палеолит и на денешниот човек, може да се претпостави дека поделбата на активностите меѓу членовите од заедницата на неандерталците била многу порасчленета и подобро организирана.

Во младиот палеолит кога веќе се јавува денешниот човек — хомо сапиенс — може да се рече дека поделбата на трудот според полот појасно ги зацртува некои предуслови за појава на доминантна општествена положба на мажите. Имено, бидејќи ловот се смета за главно занимање кое обезбедувало храна, а него го изведуваат мажите, тие почнуваат и да го контролираат месото и неговата распределба. Бидејќи ловот на крупни животни бара организација, соработка меѓу поединците, се создаваат услови мажите први да се организираат во машки сојузи во процесот на трудот и за распределба на резултатите од него.

Во неолитот, кога се јавува меѓу другото и полјоделството, а особено при неговиот крај кога доаѓа до значаен напредок на производните сили, се создава вишок на производи. Токму последново овозможува да се јави приватната сопственост и нееднаквоста меѓу луѓето бидејќи поединци доаѓаат до средства за живот преку сопствениот труд, а други преку присвојување на туѓ труд и производите од него. Во овој период за нас е битно дека се создаваат нови потреби во самиот човек: да биде сопственик на производните сили и да експлоатира туѓа работна сила. Со самото тоа се јавуваат и нови производни односи и првото класно општество.

Значи дека сè посовршените средства за производство и сè поусложнетата поделба на трудот меѓу поединците влијаат врз општествено-економскиот развиток и го определуваат типот на општествено-економската формација. Но сè уште не е речено од каде произлегува класните општества да се од патријархален тип т.е. водечката, доминантната улога во нив да ја имаат мажите.

Од каде произлегува првото класно општество едновременно да е и патријархално? Како течел процесот на јавување на доминантна општествена положба на мажот?

За да може ова да се објасни, потребно е да се припомниме за тоа како поделбата на трудот меѓу половите се одразува врз нивните психолошки карактеристики. Основниот извор од кој произлегува доминантната општествена положба на мажите е токму поделбата на трудот во зависност од половата припадност. А последново не толку заради тоа што мажите ги вршеле основните дејности значајни за опстанокот

на заедницата, колку заради промените во нивните психолошки карактеристики и потреби до кои тие доведуваат. Имено, во самиот процес на трудот, во текот и заради вршењето на определени дејности, како што се ловењето или бранењето на заедницата, мажот требаше да овозможи победување на некого, издигнување над него, негово уништување или потчинување, за да може на крајот да го употреби за свои цели. А ова е и патот кој го води до јавување на потреба за доминација и над другите членови во потесната заедница, а во неа пред сè над жената и над децата како послаби од него. Едновремено кај жената, активностите со кои таа се занимавала, доведуваат до создавање на други потреби во односите со луѓето — таа требаше да овозможи на само да се роди нешто ново, туку и да израсни (детето, засадениот плод). И додека кај мажите се јавува стремежот за доминација и барање начини да се заземе доминантна општествена положба, жените беа зафатени со активности околу помагањето на другите да се развиваат. Мажите почнуваат да се организираат во машки групи најпрвин во ловот, а потоа и заради војувањето, водење политика, а жените остануваат во рамките на живеалиштето и семејството.

Значи, потребата за доминација кај мажите се јавува постепено и произлегува од поделбата на трудот според половата припадност. Истата оваа потреба за доминација се зацврстува и станува нагласена и очигледна кога е поткрепена со можност да се располага со вишок од прехранбени производи и со туѓа работна сила. Сè дури нема можност да се создаде вишок од прехранбени производи, сè дури секоја единка мора да работи за голиот секојдневен опстанок, членовите од заедницата се принудени да соработуваат врз рамноправна основа. Но тогаш кога усовершените средства за производство и поделбата на трудот овозможува да се јави вишокот на прехранбени производи, поделбата на трудот според полот станува натамошна поткрепа за зацврстување на веќе започнатиот развојот на потребите за доминација кај машките единки. Дури за овој степен од развојот т.е. тогаш кога има вишок на средства за живот, може да се рече дека важи Марксовата и Енгелсовата поставка дека „... поделбата на трудот и приватната сопственост се идентични изрази: во едниот случај се зборува во однос на дејноста истото она што во другиот — во однос на производот од дејоста“¹⁾. Инаку, сметаме дека првин се јавила поделбата на трудот и таа заедно со усовершените средства за производство го овозможува јавувањето на приватната сопственост и потребата од експлоатација на туѓа работна сила.

Поделбата на трудот според полот (и возраста) како прва поделба на трудот го овозможува општествено-економскиот раз-

¹⁾ Маркс, К. и Енгелс, Ф.: Германската идеологија. Во: Маркс-Енгелс: Од раните трудови, Култура, Скопје, 1961, 411.

виток на заедницата, но само до определен степен во општиот развој на човечкиот вид и човечкото општество како такво. Во определена етапа од развитокот станува јасно дека едновремено, истата таа поделба, создава услови за јавување нерамноправни односи меѓу половите и е сопирачка во развитокот на единката бидејќи ја парцијализира и ја функционализира, дава можности да се развијат само некои нејзини потенции. Оттука е јасно дека при организираното влијание врз половите улоги битно е да се дејствува врз промената на постојната поделба на трудот според полот и таа е првиот и основниот фактор што ќе овозможи надминување на денешната состојба на доминантна општествена положба на мажите и сестран оптимален развој на единките независно од половата припадност. Ова не значи дека поделбата на трудот меѓу единките во заедницата нема да постои во иднина, туку само значи дека таа не треба да се засновува на половата припадност. Во тој правец е поправилно да се зборува за општествена поделба на трудот, а не за полова.

Да се задржиме сега на разграничувањето на половите улоги од поделбата на трудот според полот.

Првата природна поделба на трудот според полот само никнува врз биолошките разлики меѓу половите. Но во овој период од развитокот на човечкиот вид нема никаква основа да се зборува за постоење на полови улоги како организирани системи на поведенија. Разграничените дејствија меѓу единките во првите човечки заедници постојат како такви во нивните меѓусебни односи во процесот на трудот. Тие се реални, вистински социјални односи меѓу припадниците од различен пол. Но сè уште не може да се зборува за постоење на свест за некакви очекувани поведенија, карактеристични за единките од одреден пол. Може да се рече дека различните активности што ги изведуваат машките и женските единки придонесуваат постепено да се формираат разлики меѓу половите во психолошките особености, а дури потоа се јавува и свеста за тие разлики, свест за постоење на машки и женски единки од кои се очекуваат определени поведенија. Оваа свест понатаму се развива во облик на свест за себе, за својот полов идентитет, а таа се изразува како вид социјален контакт со самиот себе.

Денес сè уште се актуелни прашањата за природата на половите разлики во психолошките карактеристики, потеклото на половите улоги како и за правците на нивниот натамошен развој. А тие како такви се само уште едно сведоштво дека личниот идентитет е подоцнежен производ во историскиот развој на психичките структури. Свесното и организираното влијание од страна на социјалната средина врз формирањето личности кои ќе можат оптимално да ги развијат наследените диспозиции е скоресна тенденција во воспитно-образовниот процес

при што, меѓу другите прашања, и она за потеклото на половите разлики во психолошките карактеристики и половите улоги како такви треба да добие јасен одговор.

Од досега реченото произлегува дека половите улоги постепено настануваат во текот на историскиот развоток и дека тие по својата природа се социјални. Ова е значајно теориско сознание бидејќи укажува на правецот кој треба да се бараат корените на половите улоги во текот на хуманата онтогенеза и можностите за организирано влијание врз нив. Историското потекло на половите улоги укажува и на нивната променливост во зависност од општествено-економските услови на живеење. Ова може да се илустрира преку споредба на извесни сведоштва за односите меѓу половите во минатото на еден народ, како што се, на пример, народните песни и обичаи, со денешните односи меѓу истите. Исто така можни се и компаративни истражувања на односите меѓу половите во различни современи општества.

Социјалното потекло на половите улоги укажува и на патот на барањето по психолошките процеси со помош на кои можат да се стекнат половите улоги во текот на хуманата онтогенеза. Бидејќи половите улоги сфатени како организирани системи поведенија, најнапред се реални социјални односи, систем односи што вистински постои во интеракцијата меѓу луѓето, детето нив преку социјалното учење ги усвојува во почетокот како односи што постојат надвор од него, меѓу припадниците од двата пола, а потоа и како дел од себе, како дел од сложената ментална структура, од личноста.

Значи, во определена општествена заедница постојат изградени системи на односи меѓу половите, а детето нив ги усвојува по пат на социјално учење. Прво се тоа односи што постојат надвор од детето, а потоа стануваат дел од него, се повнатрешнуваат и стануваат дел од личноста. Детето учи определени поведенија што се плод на искуството на минатите генерации, ги усвојува како дел од својата ментална структура и понатаму ги развива во текот на заедничките практични активности и воопшто во социјалната интеракција со другите.

Очигледно е дека познавањето на социјализацијата на единката, процесите преку кои таа се врши, како и агенсите на социјализацијата, ќе овозможат да се разберат стекнувањата на половите улоги во текот на индивидуалниот развоток како и можните приоди кон нивното менување.

Половите улоги децата од примитивните општества ги учат во непосредниот контакт со возрасните во процесот на трудот во кој и самите се непосредни производители. Но во определен степен од општествено-економскиот развоток се создаваат предуслови детството да се издвои како посебен период од развотокот на единката во кој децата се оспособуваат за

вклучување во светот на возрасните. Посебните детски заедници се создаваат тогаш кога децата не можат да се вклучат во процесот на производството на возрасните бидејќи тоа се одвива со поусложнети орудија чие ракување бара подолго учење и во услови на поусложнета поделба на трудот.

Во такви услови за половите улоги може да се рече дека се учат преку игрите на улоги, онака како што таа го изнесува, меѓу другите и Љкоњин¹). Но ако доследно се следи општиот генетички закон на културниот развој на повисоките психички функции што го формулирал Виготски²) (и за кој се придржува но не и докрај Љкоњин) тогаш на развојните степени на игрите на улоги што ги изнесува Љкоњин (и тоа развој од конкретни предметни активности спрема воопштени игровни активности и понатаму спрема игри на улоги, а меѓу последниве и игри на полови улоги) треба само да се придодаде и последниот степен во тој развој: повнатрешнување на социјалните модели на однесување како дел од себе и како регулатори на сопственото однесување.

Изгледа дека прво се јавуваат посебните машки детски заедници. На оваа претпоставка не води самата поделба на трудот според полот во која жената и децата остануваа околу живеалиштето. Девојчињата, на таков начин, имаа можност да ги учат „женските“ дејности директно во процесот на заедничките практични активности со возрасните женски модели. Од друга страна, активностите што ги вршеле жените биле поедноставни и се повторувале секојдневно, што исто така го олеснувало нивното учење. Момчињата, од својата страна, биле принудени самостојно да овладуваат со орудијата што ги употребувале татковците. Тие требало да се докажуваат дека можат да прават исто толку добро, дури и подобро од нив. Така, меѓу другото, се јавува и потребата за самодокажување, натпреварување, да се биде подобар, да се доминира.

И подоцна, додека жените остануваат во рамките на исти или слични активности околу одржувањето на семејството и домаќинството, мажите овладуваат со нови, посложени орудија, а на момчињата им треба повеќе време за да овладеат во нивната употреба. Но на таков начин тие стануваат повеќе подготвени за новите, подоходовните занимања, а ова уште повеќе ја зацврстува нивната доминантна општествена положба.

И така, изведувајќи ги истите активности како возрасните од истиот пол, се создаваат услови да се развиваат и слични психолошки особености и способности како кај нив.

Во поразвиените општествено-економски заедници половите улоги се испретплетени во сложената мрежа од улоги и гу-

1) Љкоњин, Д. Б.: Психологија дечје игре, Завод за учебнике и наставна средства, Београд, 1981.

2) Виготски, Л. Л., цит. дело.

бат од строгата ограниченост само за едниот пол. Во таквите општества е усложнет и процесот на учење на половите улоги како за момчињата така и за девојчињата. Додека во општествата на низок степен во развитокот децата рано се запознаваат со обврските што ги поставува живењето и рано се осамостојуваат бидејќи и нивниот развиток завршува рано, во развиените општества процесот на израснување се продолжува сè повеќе и во текот на воспитно-образовниот процес почнува да се води сметка не само за половата припадност, туку и за индивидуалните способности, интереси и потреби. Ако некогаш било доволно да се совладеат дејствијата на едноставните практични активности на возрастите од истиот пол и да се стане како нив, во определен степен од развитокот половите улоги почнуваат да бидат сопирачка и нужно го наметнуваат прашањето за вистинската човекова природа и можностите за нејзиното остварување како тотална личност во Марксова смисла на зборот.

Olga MURDZEVA-SHKARICH

THE MARXIST VIEW ON THE ROLE OF THE SEXES

Summary

Beginning with the Marxist study of man's nature and using the Marxist method the author surveys the historical condition that caused the differences in the psychological characteristics of the sexes, the sexual identity and the role of the sexes.

The basic conclusion is that the roles of the sexes gradually developed throughout history and that by its very nature they are social. The theoretical line furthermore directs one to explore more clearly the sexual roles throughout the existence of man, and to find possibilities for an organised influence on their formation.